

CULTURA CREȘTINĂ

revistă lunară

Redacția și Administrația:
Biaj (Transilvania).

Abonamentul:
Pe an . . . 40 lei.
Pe șase luni. 20 lei.

Redactor responsabil:
Dr. Victor Macaveiu
BLAJ.

Discuții actuale.

Interesele naționale și Concordatul.

Cu o impetuositate, vrednică de o cauză mai bună, se face din o anumită parte încercarea de a discredită, pe tema Concordatului, nu numai întreagă biserica catolică, ci, în special, biserica noastră, biserica românească unită cu Roma.

Cetitorii noștri cunosc seria de articole semnate de dl Ioan Lupaș și publicate în ziarul „Patria“ din Cluj, sub titlul „Partidul național și Concordatul“.

Dacă n'ar fi semnate de dl I. Lupaș, profesor universitar, membru al Academiei Române, membru în comitetul central al „Asociațiunii“ și al mai multor instituții culturale românești, aceste articole n'ar merita nici o atențiune, cum nu merită toată pleava de memorii și proteste înaintate de oameni lipsiți de pricepere ori de bunăcredință, ori și de una și de alta, împotriva concordatului.

Dar Dsa se silește să dea scrisului său aparență științifică și să prezente concordatul ca o mare primejdie *națională*. De aceea e bine să stăruim puțin asupra lui.

Înainte de toate dl profesor este un *ortodox*, care toate chestiunile, atât științifice cât și naționale, le privește prin ochelarii ortodoxiei. Foarte bine! Nimic mai frumos, decât să fii creștin; convins de adevărul credinței tale, despre care să fii gata a da seamă oricând, ori unde și ori cui. Însă nimic mai urât și mai detestabil decât *fanatismul*, care a pricinuit și pricinuește nenumărate rele.

Di Lupaș, dă dovadă despre acest orb fanatism, când repetă părerea istoriografului maghiar Marczali Henric (un Ovreu cocoțat la catedră universitară), că „religia ortodoxă a împiedecat consolidarea stăpânirii ungurești” în principatele române și în Balcani, dar își uită să accentueze că *aceeaș religie ortodoxă a împiedecat desvoltarea culturală a neamului nostru*, care având altă conducere morală și intelectuală, ar fi luat un avânt cultural cu mult mai îmbucurător.

Dacă însă și-a uitat Dsa, să facă lucrul acesta, nu și-au uitat alții. Astfel nemuritorul *Gheorghe Șincai*, vorbind la anul 869 al Cronicei sale despre trecerea Bulgariei dela jurisdicțiunea patriarhului Romei la aceea a patriarhului din Țarigrad (Constantinopol), exclamă cu durere: „Barem de nu s’ar fi întâmplat aceasta, că Românii mai fericiți ar fi fost, de s’ar fi supus patriarhiei din Roma, precum s’au fericit alte neamuri, care inșiși le vedem”.

Acelaș lucru l-au spus și alții, după el, cu mai multă ori puțină competență științifică, dar cu sinceră dragoste de neam și de adevări. Astfel *Cesar Boliac* în „Odă la România” zice că „ritul cel grecesc, el este vina mare, de nu aflî mângăere în sinul casei tale”. *Dumitru Bolintineanu* în ale sale „Călătorii” (Minerva, București 1915, vol. II, p. 121), făcând o alăturare între mănăstirile orientale și cele occidentale, le află pe acestea incomparabil superioare și zice: „In Apus e lumină!” Părerea lui *Titu Maiorescu*, despre însemnătatea epocală a atingerii Românilor transilvăneni cu cetatea eternă, n’o mai cităm, fiind foarte bine cunoscută. Amintim numai părerea regretatului profesor de istorie bisericească la facultatea teologică ortodoxă din București *N. Dobrescu*, care în cursul său de istorie a bisericii române (fascicolul II, p. 85/6) spune că „dacă dependența bisericească de ritul latin s’ar fi menținut”, „fără îndoială, ritul latin și legăturile cu Roma, ar fi determinat altfel soarta țărilor acestora, și mai ales soarta elementului latin din aceste locuri”.

Alătura de Di Dobrescu, am putea cita aci și pe Di *D. Onciul*, cu vorba-i celebră despre „fatalul destin al istoriei”, ori pe Di *A. D. Xenopol*, Istoria pentru școlile secundare ed. X, p. 42 – 43 etc.

M. G. Obedenariu, distinsul învățat și om de stat, care a trăit multă vreme în metropola lumii catolice și era în măsură să cunoască ca nimeni altul catolicismul, a scris ur-

mătoarele despre unirea religioasă a Românilor: „Frumoasă mișcare a fost unirea Românilor! Fără pașul acesta remarcabil, noi nu am avea astăzi mai multă cultură decât Bulgarii. Mai mult! Înainte de unire nu se învăța în școli decât a cetii, a scrie, a calculă. Apoi se mai învățau de rost psalmii, ceasurile, cântările liturgice. Toată instrucțiunea Românilor se mărginea la aceasta. Nici o idee de geografie, de gramatică, de istorie, de științe exacte, de filozofie. După ce s'a îndeplinit unirea, se trimiteau tinerii români la Roma, în colegiul dela Propaganda. Acolo ei au învățat nu a deveni catolici (pentru că erau!), ci a deveni Români. Ei se nasc ca latini, Monumentele, cărțile, manuscriptele, limba italiană chiar și cea de rând, îi învață, că ei se țin de o rasă superioară și că și-ar putea cultivă limba aproape ca și Italienii, mai bine decât Rușii și Bulgarii. Fără unire, noi nu aveam pe Șincai, nici pe P. Maior, nici aceea pleiadă de oameni devotați, de Apostoli ai Românișmului. Uniții sunt aceia, cari ne-au dat primele cărți de învățământ laic, european, apusean, latin. După ce uniții au compus cărțile și deschis școlile, și neuniții au profitat de învățământul național. Șincai a deschis ochii tuturor Românilor; dar dacă el ar fi rămas în satul său și dacă ar fi rămas pravoslavnic, nu ar fi învățat decât să tragă clopotele și să cânte cu un glas slobozit pe nas vecernia după obiceiul Grecilor. Șincai nu s'a format decât în Roma. Dacă uniții nu ne-ar fi deschis ochii pentru a putea privi civilizațiunea latină, poate că am fi fost înghițiți de Muscali. Kievul este antipodul Romei. Facă-se un Român musulman, dacă-i place, însă recunoască partea mare ce a avut-o Unirea la renașterea naționalității române. Iată ce cuget eu despre ea”. — Și alții, și alții!

Nu e mirare deci, că astăzi toți oamenii de știință serioși proclamă, fără deosebire, că ortodoxismul nostru a fost evenimentul cel mai grav în urmări pentru dezvoltarea noastră culturală și că de câteori putem constată o mișcare, sau măcar un început de mișcare cu urmări importante pentru dezvoltarea noastră culturală în direcție națională, totdeauna descoperim la temelie ei o influență apuseană. Nu citez exact, între ghilemele, părerile acestor oameni de știință, fiindcă dl Lupaș, ca profesor universitar și membru al Academiei Române, trebuie să-i cunoască mai bine decât alții, fiind foarte aproape de Dsa; le-am rezumat numai.

Câteva rectificări.

Di Lupaș citează însă numai părerile protivnicilor unirii religioase a Românilor cu Roma, nu însă și pe ale aderenților ei, sau și când le citează; le prezintă în altă lumină, nu în cea adevărată. (Pe semne Dsa e de părerea, că educația noastră națională trebuie întemeiată pe reticențe și neadevăruri, părere combătută de toți bărbații serioși).

Altfel nu ne putem explica, cum încearcă Dsa să înfățișeze ca dușmani ai unirii cu Roma oameni despre cari de mult s'a fixat adevărul.

Mai întâiu îl pune la contribuție pe românul greco-cat. *Simion Bărnuțiu!* Acesta mai curând ar trebui numit păgân, nu creștin și cu atât mai puțin greco-catolic, fiindcă idealul său a fost restabilirea religiei antice păgâne cu politeismul său, iar nu creștinismul, precum demult a dovedit-o aceasta regretatul Titu Maiorescu în studiul său „Contra școlii Bărnuț”. Cum e citat ca autoritate în materie religioasă, când n'a fost autoritate nici măcar în materie de știință? El e autoritate în ce privește oratoria și simțirea națională. El poate fi model pentru cuvântătorii și bărbații noștri politici, cari pot învăța dela el dragoste de neam și figuri oratorice, dar nu pot învăța cumpăt, moderațiune, tact, diplomație și alte calități foarte necesare în viața publică.

De aceea bine scria regretatul canonic dela Blaj *Dr. Aug. Bunea*, membru al Academiei Române, că memorabilul discurs al lui Bărnuțiu rostit pe câmpul libertății în 1848, oricât de frumos și de bine țesut ar fi din punct de vedere oratoric, totuș din punct de vedere științific nu are aceea valoare, încât să te poți provoca la el, ca la o autoritate mare pe terenul istoriei. Altcum cunoscut este, că oamenii cari se aruncă în vârtejul luptelor politice, nu prea au obiceiul să fie scrupuloși și imparțiali în enararea și aprecierea evenimentelor, și pentru aceea bărbații serioși nici nu se provoacă la ei... În fine trebuie să ne aducem aminte, că întreg discursul lui Bărnuțiu a avut de scop a produce în Români adunați la 1848 convingerea, că uniunea Ardealului cu Ungaria ar fi fatală pentru românism. Ca să-i poată convinge despre aceasta, Bărnuțiu a vorbit despre toate soiurile de unire care au existat vre-odată în țara aceasta: despre uniunea politică de pe timpul lui Tuhtum încheiată la Așchileu, despre uniunea celor trei națiuni cari au tras în cercul intereselor lor și pe nobilii români, de-

spre uniunea Românilor ortodoxi cu calvinii și în fine despre uniunea religioasă a Românilor dela 1700 „cu Ungurii”. Deodată cu aceasta Bărnuțiu se silește să arate, cu tot felul de dovezi, că toate uniunile amintite au fost periculoase și stricătioase pentru Români, numai ca cu atât mai tare să iasă la iveală, că și uniunea politică a Românilor din Ardeal cu Ungaria ar fi periculoasă. În mersul acesta de idei, exagerațiunile sunt inevitabile. Iar când Bărnuțiu a ajuns să vorbească despre unirea religioasă a Românilor cu Roma, a căzut într’o mare greșală, luând de bază a expunerilor sale presupunerea falsă, că uniunea aceasta ar fi fost o uniune *cu elementul maghiar*, pe când ea în realitate a fost o uniune în credință cu biserica Romei și prin aceasta un raport de comuniune și iubire creștinească cu toate popoarele catolice din lume. În baza acestei uniri, noi, Români uniți cu Roma, nu ne-am apropiat mai tare de Maghiarii catolici, decât de Croați, de Italieni, de Francezi, de Belgieni, ori de celelalte popoare catolice din lume. Din contră, dacă considerăm această unire din punct de vedere al politicei mai înalte, poate nu greșim, când zicem, că ea a fost îndreptată *în contra* Ungurilor. Dacă unirea religioasă dela 1700 ar fi fost o uniune „cu Ungurii”, atunci să se explice, *pentruce tocmai Ungurii din Ardeal s’au împotrivit mai mult acestei uniri?* Iar dacă cineva crede, că cardinalul Kollonits prin unire a voit să promoveze interese maghiare, atunci să se arate, pentruce Ungurii (mai ales istoriograful favorit al dlui Lupaș, Marczali Henrik!) de comun în istoriile lor blastămă memoria acestui bărbat? — Deci toată argumentarea lui Bărnuțiu se razimă pe o presupunere falsă și este ținută în mare parte din fapte sau nedovedite, sau exagerate, sau cu totul false. (Vezi Biblioteca „Unirii”. Chestiuni din dreptul și istoria bisericii românești unite. Partea II Blaj 1893, p. 233 și urm.)

Am stărut mai mult asupra acestui punct de vedere, fiindcă e singurul just, când e vorba de aprecierea discursului, lui Simion Bărnuțiu și fiindcă dl Lupaș îi dă o importanță extraordinară, citând în două din articolele sale coloane întregi din acest discurs.

Altă greșală regretabilă e aceea, când dl Lupaș crede că poate face și din *Petru Maior* un luptător în contra unirii religioase a Românilor cu Roma și pentru reînțoarcerea lor la

credința pravoslavnică. Petru Maior, un închinător al pravoslaviei, când el a întreținut o vie corespondență vieața sa întreagă cu superiorii săi dela „propaganda fide” din Roma și când a făcut chiar și fundațiuni din modestul său salariu, de revizor, la crăiasca tipografie din Buda; pentru scopuri catolice? Se poate? Dar dl Lupaș citează o pagină din istoria bisericească a lui Petru Maior, în care crede că acesta combate propaganda catolică la Români. Nici decăt. Petru Maior se ridică, în pagina citată de dl Lupaș, împotriva modului puțin inteligent și puțin creștinesc, cum se făcea această propagandă pe timpul episcopului Atanasie Rednic, care „pe neuniți cu cătane îi silea să se adune a auzi propovăduirea sa” — în vreme ce ceilalți făceau propagandă cu — ciomagul, împotriva uniților!

Iată întru adevăr ce spune tot Petru Maior — ceea ce firește, dl Lupaș uită să reproducă — în legătură cu propaganda, de pe vremea vlădicului Aaron, a lui Sofronie: „om nu cu blândețe, ci fire aspră și turburată”, „au început a propovădui neunirea între Mocani nu numai cu gura, ci și cu bota (ciomagul!), întăritând prostimea mai vârtos asupra preoților celor uniți, ca să-i scoată din căsi cu toate ale lor și să-i ducă între hotare”. Ori, ceea ce scrie tot P. Maior despre propaganda lui Molnar din Sad, supranumit „Tunsu”, pe care chiar și episcopul Novacovici al neuniților trebui să-l părăscă la împărăție, și a cărui rescoală fu ajutată „cu osebite tehe și meșteșuguri” „prin aceia, cari până astăzi nu iubesc să fie Români la olaltă nici uniți, nici neuniți, ci îi voesc despărțiți, ca cum ar fi doue neamuri!”

Firește, uită să spună dl Lupaș, că protopopii *cei uniți* — vezi Ist. Bis. a lui P. Maior, p. 118! — „carii toți sunt învățați și întru știința teologică procopsiți” „cu hârnicia și cu cumpătul lor au stins urgia aceea, între Uniți și între Neuniți, carea mai înainte se vedea a fi nestinsă, etc.”

Dar se va zice: n'a scris Petru Maior „Procanonul”, din care fraților ortodoxi le place atât de mult să citeze împotriva papalității?

Răspundem: Intâiu, nu e tocmai sigur dacă Petru Maior este autorul Procanonului sau alteineva. (Vezi „Cultura Creștină” Blaj 1915, p. 352).

Al doilea, chiar dacă am admite că Petru Maior este autorul acestei cărți, ea totuși nu probează nimic împotriva con-

vingerei catolice a autorului ei. Se știe doar, că dogma despre infalibilitatea Papei („nesmântnicia“, cum zice Procanonul) s'a definit abia în ultimul conciliu ecumenic ținut la 1870 în Vatican. Prin urmare, această dogmă trebuie să fie crezută de toți creștinii catolici numai începând dela această dată în mod formal sau „explicit“, cum zic teologii; înainte de aceea încă s'a crezut din partea credincioșilor catolici, dar numai în mod „implicit“. Ce urmează de aici? Urmează, că înainte de a se defini dogma infalibilității papale, oricine eră liber s'o admită sau nu, dupăcum află el de bine în baza argumentelor ce-i stau la îndemână. Așa se face, că nu numai Petru Maior (presupunând, firește, că el e autorul „Procanonului“), ci și alți clerici catolici au fost împotriva dogmei despre infalibilitate. Mitropoliții Ioan Vancea (cel atât de pe nedreptul învinuit) și Strossmayer au fost, chiar la conciliul ecumenic din Vatican, împotriva oportunității definirii dogmei, combătându-o cu energie. Dupăce însă s'a votat odată, cu majoritate covârșitoare, și s'a vestit „orbi et urbi“, au închinat și ei steagul, mărturisind că dogma aceasta e și dogma lor, fiind acum o dogmă universală. Cui i-ar trece însă prin minte să făurească din împrejurarea aceasta o armă împotriva unirii religioase a Românilor cu Roma?

Potu-se întoarce Români unifi la ortodoxie?

Dar dl Lupaș merge mai departe și tăgăduiește însuș dreptul de existență al bisericii românești unite cu Roma, zicând că această biserică nici nu există, deoarece poporul nostru credincios, după două secole de propagandă catolică, a rămas în fond tot ortodox. *Aceeaș liturghie, aceeaș mărturisire a credinții* (fără „filioque“), *aceleași ceremonii și datine religioase*, așa încât poporul român din Transilvania, zice Dsa, nu are două confesiuni, ci una singură, pe care și-o înțelege atât de frumos și o exprimă atât de plastic prin două cuvinte: *lege românească*.

Noi credem că esența și chemarea unei biserici nu stă numai în recitarea aceluiaș text al liturghiei, nu numai în mărturisirea externă (cu ori fără filioque!) a credinței, în practicarea aceluiaș ceremonii și datini religioase, nu stă numai în ceace dl Lupaș numește „lege românească“. Roma nici nu s'a legat față cu noi de atari forme externe: nu a pretins și nu va pretinde nici odată, ca noi să facem liturghia cu azimă

nici ca să recităm în crezul credinții pe filioque, nici să îmbrățișăm ritul roman. Ne-a lăsat deplin, nealterată „legea românească“. Ba a poruncit chiar — mai pe urmă într'o scrisoare adresată la 1858 episcopilor Provinciei noastre mitropolitane, — ca „ritul oriental să rămână neviolat, asemenea să se păstreze cu sfințenie și disciplină, care o țineau și profesau orientalii înainte de schismă și carea se razimă pe venerabilele lor Liturgii și Rituale vechi“ (Conc. Prov. I, Blaj 1882, p. XXXV—XXXVI).

Altceva ne-a făcut Roma. În schimbul recunoașterii celor 4 puncte de diferență dogmatică, (azimă, filioque, purgator și primatul Romei!), pe cari de altfel chiar cărțile ritului oriental le recunosc, Roma ne-a făcut loc în cadrele organizației sale unitare și universale, ne-a deschis puntea de trecere din Răsărit spre Apus, pe seama întregului neam. Și, ceea ce ne-a legat și ne leagă pe noi de Roma, este: spiritul de muncă și de progres, nizuința vie de a realiza idealul evangheliei lui Hristos, este recunoaștința, pentru că de acolo ne-a răsărit soarele unirii neamului din zilele noastre!

Convingere religioasă, adică o cunoaștere a tuturor articlilor de credință, carea să te pătrundă, cu toate consecințele ei, în toate fibrele ființei tale, vei găsi abia la $\frac{1}{1000}$ parte dintre oameni și este o greșală enormă, să vrei să găsești *aceasta* convingere în fiecare individ al unui neam! Dar, chiar și în satele cele mai dosite, unde a pătruns și pătrunde mai anevoie cultura religioasă adevărată, știu foarte bine Românii noștri, de care lege se țin, sau mai corect de care biserică: de cea unită ori de cea neunită; de cea veche ori de cea nouă (în multe părți ale Ardealului uniții se numesc vechi; neuniții sau ortodoxii se numesc noi!); își dau seama perfect de bine că ei atârnă bisericește de Blaj ori de Sibiiu, de Arad ori de Oradea mare, de Caransebeș ori de Lugoj; știu că la ei se trimit ori se alege preotul; și cunosc și numele, dacă nu și figura mitropolitului, episcopului și a Papei dela Roma, care este pomenit la uniți în toate liturgiile și rugăciunile publice.

Îți trebuie deci o mare îndrăsneală să afirmi că, dată fiind „această unitate perfectă a credinței (?) și a practicelor religioase“, se poate face ușor unirea religioasă a Românilor Ardeleni prin reintoarcerea uniților la ortodoxie.

Nu; dle Lupaș, *Românii uniți nu se mai întorc la ortodoxie*. Ei își dau perfect seama, că dacă neamul întreg s'a

înălțat în trecut spre o unitate de cultură națională prin unirea lor religioasă cu Roma, după fericita expresiune a lui Titu Maiorescu, la ce treaptă de cultură mai înaltă s'ar putea ridică ei de aici înainte, dacă alianța de acum cu marile puteri apusene, mai ales cu țările latine surori, cari toate sunt catolice, și grație cărora s'a înfăptuit un ceas mai curând idealul nostru național, dacă această alianță, zic, s'ar adânci și întări prin firele cele mai puternice care leagă sufletele, și anume prin cele religioase.

Și e firesc să fie așa. Dacă am progresat — și toți recunosc că am progresat cultural prin unire — atunci nu înțelegem să regresăm prin întoarcere la neunire. Și ar fi un regres cu siguranță întoarcerea la ortodoxie. Înainte de toate ușile marilor școli catolice din străinătate, cari ne-au dat pe marii apostoli ai Românilor: Inochentie Micu, Grigorie Maior, Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timoteiu Cipariu, Dr. Augustin Bunea etc., ar fi închise pentru noi pe viitor. Neuniții au cercetat numai sporadic aceste școli, ca Gheorghe Lazăr și episcopul Popasu. Și apoi, orice s'ar zice, toate legăturile cu străinătatea sunt importante, dar cele mai importante sunt cele sufletești. Cum ar decădea clerul nostru, dacă ar fi lipsit de contactul acesta nobil cu alte cleruri mai luminate. Dacă clerul ardelean e superior celui din vechiul regat, aceasta se datorește, în rândul întâiu, acestui contact cu străinătatea și mai ales celor „câțiva doctori dela Roma” și dela Viena, despre cari vorbește cu atâta dispreț dl Lupaș. Decăzând însă clerul, ar decădea, firește, și poporul. Clerul are doar menirea dumnezeiască să fie lumina lumii și sarea pământului.

Dar să zicem, că prin octroiarea de sus a ortodoxiei, ceea ce, cum bine observă ziarul „Patria”, nu se poate închipui decât suspendându-se partea din Constituție care prevede libertatea cultului, o parte însemnată a uniților s'ar întoarce la ortodoxia statului, trebuie să se gândească toți oamenii noștri, și mai ales profesorii universitari de istorie, la ce sgușduri sufletești ar fi expuși credincioșii români uniți deprinși de două sute de ani cu altă administrație, și altă educație religioasă, alt tratament bisericesc. Noi suntem convinși că în acest caz peste 20—30 de ani abia ar mai fi parohii ortodoxe în Ardeal, ci numai case de rugăciuni pocăite, baptiste, nazarene, mucăre sau cum se mai numesc.

Intrebăm acum, dacă e oportun, în vremurile acestea turburi, când spiritele sunt atât de agitate, să le mai agităm cu probleme nouă, cum ar fi unirea religioasă *forțată* a tuturor Românilor într'o biserică „națională de stat?”

Nu e oare mai cuminte să lăsăm toate în calea dezvoltării firești, în grija providenții, în grija timpului care vindecă toate ranele, și astfel va vindeca și rana sfășiorii noastre religioase? Oare nu acesta e sensul profund al cuvintelor dlui *Nicolae Iorga*, care de repetite-ori a spus ortodoxilor noștri, să nu nepăciuească biserica unită, fiindcă ea e rezultatul unui lung proces istoric și, în definitiv, un proces istoric se poate reface numai prin un alt proces istoric?

Fiind vorba de marele nostru Român, dl N. Iorga, ca unul care am auzit cu urechile mele cuvintele spuse de Dsa la consacrarea mitropolitului dela Blaj, în ziua de anul nou 1920, pot să rectific cuvintele citate greșit de dl Lupaș. Dl Iorga n'a spus, că neamul românesc nu are trebuință de două biserici și de două confesiuni religioase, cum greșit îl citează dl Lupaș, ci a spus că *nu e neamul pentru cele două biserici ci cele două confesiuni, și cele două biserici sunt pentru neam*. Adecă, neamul românesc, ca orice neam suveran, care vrea să trăiască și să stăpânească în lume, așteaptă cu tot dreptul să fie servit de cele două confesiuni religioase, de cele două biserici și care se va dovedi în cursul timpului mai harnică, mai destoinică, mai devotată, mai credincioasă, aceea va birui în urma urmelor. Iată cum am înțeles noi cei mai mulți profeticele cuvinte ale președintelui camerei tuturor Românilor de atunci și iată pentru ce l-am aplaudat toți din toată inima. Dacă l-am înțeles greșit, Dsa va avea bunăvoința să ne rectifice.

Cât pentru domnii *Vaida* și *Maniu*, credem că se vor simți foarte jenați de rolul și de intențiile ce li-le atribuie dl Lupaș! Că apoi ce atitudine va lua partidul național în chestia concordatului, îl privește. Noi discutăm aici chestiunile din punct de vedere general național, nu din cel de partid.

Necesitatea Concordatului.

Dl Lupaș e îngrijat însă de primejdia concordatului.

Dsa crede că prin concordat s'ar primejdi, de o parte poziția bisericii ortodoxe, stăpânitoare în noul stat românesc, de altă parte, caracterul național al bisericii românești unite cu Roma.

Nici decum.

Concordatul cu sfântul Scaun nu privește de loc afacerile bisericii ortodoxe, ci exclusiv ale celei catolice. Caracterul național al bisericii românești unite credem apoi că nu poate fi amenințat într'un stat românesc și printr'un concordat făcut chiar de oamenii noștri. De concordat avem nevoie pentru a impune și în formă legală, prin aprobarea supremei autorități bisericești, să se împace cu noua situație politică și elementele acelea ale populației ardelenе, care s'au amestecat mai mult în comploturi și intrigi contra statului nostru și ni-s'au arătat astfel mai ostile. Altfel, fără de concordat, riscăm, pe cum a zis dl ministru de externe, Take Ionescu, să fim conduși dela Budapesta.

Ce însemnătate deosebită are, de pildă, faptul că statul român să aibă el dreptul de a propune sfântului Scaun bărbați vrednici de încredere pentru a fi recunoscuți și consacrați întru episcopi romano-catolici, iar nu să fie lăsată chestiunea aceasta foarte importantă la bunul plac și la libera alegere a credincioșilor, cari ar pune în fruntea bisericii, firește, tot elementele cele mai șovine. Cum s'ar observă aici influența Budapestei! precum bine zice dl Take Ionescu, care cunoaște destul de bine împrejurările politice externe. Sau ce importanță deosebită are împrejurarea, ca clericii catolici să fie crescuți în țară, nu în străinătate. Dacă dorim însă să fie crescuți în țară, atunci să jertfim pentru ei, creiând o facultate teologică unită ori catolică, de care e absolută nevoie, pentru a împiedeca pe clericii maghiari să urmeze cursurile exclusiv la Budapesta. Și altele și altele.

Iată pentruce este nevoie neapărată de Concordat. Iată pentruce va trebui să se încheie acest concordat, cu toate protestele ce se ridică împotriva lui, mai mult din nepricepere decât din răutate, credem noi.

El e o necesitate de stat de prima ordine. Concordatul publicat de Papa obligă pe catolici ca lege bisericească, iar publicat de regimul civil obligă pe cetățeni ca lege civilă.

Ce altfel poate pași atunci statul nostru față de toate elementele astăzi încă rebele și răutăcioase! Ele vor trebui să se umilească atunci și să recunoască și în conștiința lor noua noastră alcătuire politică.

Atunci va rezună pretutindeni în bisericile creștine ale României întregite nu numai pomenirea Preainălțatului nostru

Rege, la ieșirea cu darurile, în bisericile noastre unite și neunite ci și tradiționalul „Oremus pro rege nostro Ferdinando I“ din „missale“-ul bisericii romano-catolice.

Concluzii și un îndemn.

În sfârșit, fiindcă dl Lupaș face, la încheierea articolelor sale, niște concluzii și dă un îndemn, ne luăm voie să tragem și noi câteva concluzii și să lansăm un îndemn.

Concluziile: Unirea religioasă cu Roma n'a fost, nu este și nu poate fi păgubitoare nici de acum înainte pentru Români. Nu are sens deci chemarea Românilor uniți la ortodoxie. Ar fi un regres. Mai mult vom putea învăța dela Roma, Paris, Bruxelles, Louvain, Madrid și peste tot din școlile catolice, decât din cele pravoslavnice dela Chiev, Odessa, Moscva Sofia, Belgrad, ori cele ortodoxe din Țarigrad, Atena etc. Unirea religioasă momentan nici să se poate închipui decât în mod forțat, prin suspendarea libertății cultului, adică prin călcarea unui punct esențial din constituția țării noastre și a oricărei țări din lume. Concordatul nu e o primejdie, ci o necesitate primordială de stat, care dacă va fi încheiat cum se cade, cu asigurarea preponderanței elementului român unit față de cel catolic, poate fi o adevărată binecuvântare pentru noul stat românesc.

Și acum un în demn.

Călătorind la congresul preoților ortodoxi din București în toamna 1919 cu o înaltă față bisericească a fraților ortodoxi, am avut prilej să discutăm multe de toate pe linia dela Brașov—București. A venit vorba și de chestiunile religioase controversate între uniți și neuniți. Spre cea mai mare bucurie a tuturor inimilor creștine, a spus atunci înaltul prelat că nu sunt patru puncte de diferență între unii și alții, ci e unul singur: primatul de jurisdicțiune al Papei. Am zis atunci: Să dea Dumnezeu să dispară și acest unic punct de diferență, să fim toți, cât mai curând, o turmă și un păstor, după visul cel mai ideal al Mântuitorului.

Pentru aceasta însă trebuie ca „frații“ să ne dea nouă bună pace, să-și vadă de năcazurile lor, de primejdile ce nu din partea noastră le amenință biserica, să înceteze cu „chemările“ și cu îndemnurile spre — „neunire“, să-și îndrepte și ei privirile spre culmea desăvârșirii creștine, unde este firesc

să se întâlnească și să-și dea mâna toți cei ce tind spre aceeaș culme de munte, deși poate pe cărări deosebite!

Dacă mai cred în puterea rugăciunii, să ne rugăm cu toții, cu adevărată evlavie creștinească, și să ne pregătim în tăcere și în reculegere sufletească la înfăptuirea acestei mari a celei mai mari uniri sufletești din lume.

Ixigrec.

Pagini de filozofie.

Temeiul moralei creștine.

Natura liberului arbitriu.

(IV.)

Cu ajutorul celui mai strict metod analitic, folosindu-ne de datele cele mai recente ale psihologiei și psiho-fiziologiei moderne, examinând cu imparțialitatea și călmul recerut de importanța temei ce ne preocupă, am afirmat în conglăsuire cu bunul simț comun: *existența libertății omenești*. Din cele spuse vădit apare, că socotind ființa rațională a omului e necesar să afirmăm și existența acelei energii unice în felul său, ce se chiamă: libertate. Dacă am nega-o, în mod firesc ar trebui să negăm și *raționalitatea* omului, ceea-ce până acum — cât știu — nime nu s'a încumătat s'o facă.

Ordinea logică a lucrului ne împune sarcina, pe cât de grea, pe atât de fascinantă, să cercăm a cuprinde după putință esența, natura, ființa acestei facultăți — sau dacă nu ne place acest termin școlastic — să-i zicem: energie sau însușire. Notez, că chiar dacă n'am reuși să dilucidăm complet natura acestei forțe oculte, totuși nime nu este îndreptățit să tragă la îndoială existența ei. Din împrejurarea, că nu pricepem — și Doamne multe nu pricepem din cele mai elementare lucruri — cum își desfășoara cutare ființă sau energie lucrările sale, nu putem nega *faptul*, adecă rezultatele activității sale. E o sofizmă vulgară afirmațiunea scepticilor sau agnosticilor: nu pricep *cum* este sau *cum poate* fi, deci *nu* este, ci mă înșăl. Ori și ce argument e de prisos în contra, unui fapt.

Autorul naturei, ființa aceea desăvârșită, pe care o numim Dumnezeu, creând lumea și forțele naturei, le-a dotat cu anumite legi fixe și armonice, a căror descoperire formează dato-

rința cea mai nobilă și mai demnă de om, cu atât mai virtuos, că ele pe lângă toată truda împreunată cu cercetarea lor, cauzează omului cele mai pure și sublime desfătări, o pre-gustare a fericirii veșnice, care consistă în cunoașterea desă-vârșită a lucrurilor în principiul lor. Multe secrete a reușit să desprindă omul din tainele jaluze ale naturii. Se înțelege de sine, că spiritul omenesc veșnic neliniștit și dornic de-a cunoaște, n'a întrelăsat nici încercarea de a prinde *natura* celei mai intime energii a ființei noastre, adecă cunoașterea esenței libertății omenestii.

Vom urmări pas de pas sforțările marilor gânditori ai lumii în aceasta încercare uriașă și faptul, că sub conducerea lor am ajuns la cunoștința multor adevăruri, unele: incontestabile și deplin verificate, altele: mai probabile și mai conforme exigenței firei noastre, decât aserțiunile altora, ne îndreptățește să fim convinși, că și în cazul de față numai adevărul îl vom afla și stabili.

Noi am spus, că libertatea este exercițiul unei activități, unei energii reflexe, care residă în intimitatea ființei noastre. Noi posedăm prin urmare un izvor, o putere lăuntrică, care cu drept suveran numește ale sale toate efectele produse de ea, toate variatele sale manifestațiuni. Există în noi un principiu *activ*, din care și dela care emanează, ca și *efectul dela cauză*, toate lucrările noastre. Acest principiu activ, acest izvor, aceasta putere lăuntrică este o esență, căreia îi compete să existe în *sine* și nu în alt obiect, adecă nu are nevoie de alt obiect în care să existe. Din cele expuse reiesă, că libertatea e efectul unei cauzalități ce residă în noi, a unui principiu activ care este o *substanță*. (Cfr. Zigliara, Summa Philosophica, t. I. p. 426. Nr. II.).

Fenomeniștii, cari nu văd în natură decât succesiunea lucrărilor, a manifestațiunilor, a diferitelor mișcări, iară în noi nu desprind altceva decât senzațiuni, imagini, acte volitive perândându-se fără preget, negând existența *cauzalității* și a *substanței*, în mod firesc — și logic, după concepțiunea lor — neagă și existența libertății, pe motivul, că nu-i pricep activitatea. Să se noteze însă bine, că fenomeniștii, atunci când trag la îndoială existența cauzalității, adecă existența unui principiu activ, a unui agent dotat cu putere de acțiune, substituindu-l cu *succesiunea*, în mod firesc trebuie să nege și

existența determinizmului, adică a funcționării în mod necesar. Și aievea! Insuși conceptul succesiunii ne duce la afirmarea aceasta. Conceptul succesiunii consistă preciz în aceea, că unul dintre terminii din chestiune înceată de-a fi în momentul, când celalalt începe a exista. Și atunci, întreb, cum poate determina în mod necesar un termin, care a înceat de-a mai fi: pe celalalt, care-i urmează? Și atunci nu rămâne altceva decât să zicem, că lucrările, manifestațiunile urmează una după alta în mod independent, neatârător dela ceea antecedentă, ceea ce nu este altceva decât recunoașterea în mod indirect a existenței unei însușiri a sufletului nostru, ce se chiamă: *libertate*. Inzădar se încearcă fenomenistii să replice, că succesiunile acțiunilor sunt determinate de *legea* lor. E știut doară, că legea nu e altceva, decât expresiunea ideală și abstractă a modului de lucrare constant și uniform al unui agent, activ sau inert, dupăcum agentul e organic sau anorganic, rațional sau irațional. Legea propagării luminei de ex. nu e ceva subsistent, ci expresiunea abstractă a funcționării corpurilor luminoase, dacă ar înceta să mai existe corpurile luminoase, hotărât nu ar mai fi nici legi privitoare la ele!

Deci fenomenistii în mod gratuit ascriu actele liberului nostru arbitriu *succesiunii* și tot atât de gratuit afirmă, — ca să poată nega substanțialitatea principiului, activ, de unde emanează actele libere — că succesiunea acțiunilor e determinată de legea inerentă firii lor, pentrucă am văzut, că legea nu e decât o abstracțiune logică, nu însă o ființă ontologică.

Alți adversari ai libertății omonești sunt *fatalistii*. Aceștia, ca să slăbească tăria argumentațiunei noastre în dovedirea existenței libertății, se provoacă la principiul contradicțiunei și bazându-se pe acesta spun, că-i de prisos ori și ce deliberare în acțiunile noastre. Se știe — zic ei — că două propozițiuni, două judecăți, două acțiuni contradictorie nu pot să fie adevărate, ci una în mod necesar este falsă. E cert însă — spun ei — că omul constituit în anumite împrejurări *lucrează* în mod *necesar* într'un chip. întrelăsând bine înțeles celalalt, și astfel deliberarea sau alegerea, între diferitele posibilități, nu mai are loc. Aserțiunea aceasta pretențioasă e un curat sofism. Ea este adevărată numai în cazul, când unul din cei doi termini s'au *verificat* deja, nu însă, când amândoi sunt numai în cale de-a se verifica în viitor. Principiul con-

tradițiunii numai atâta pretinde, în virtutea enunțiațiunii sale, că existența lor viitoare *simultană* e exclusă. Și aceasta o recunoaștem bucuros și noi. El însă nu ne spune, că unul din cei doi termeni, cari se verifică, nu s'ar verifica liber, ci în mod necesar. Un exemplu va clarifica teoria. A. ajungând la bani va fura; — A. ajungând la bani nu va fura. Iată două propozițiuni contradictorie. Hotărît, că dacă A. a furat, cealaltă afirmațiune e în mod necesar falsă. Dar, dacă aceste două posibilități sunt *viitoare*, principiul contradicțiunii numai aceea ne spune, că e imposibil, ca A., în acelaș timp și sub acelaș raport, să fure și să nu fure, nici decum nu ne spune însă, că va face una, sau alta, în mod *necesar*. Prin urmare dificultatea ce ne-o urnesc fataliștii nu se îndreaptă, nu atinge enunțiațiunea tezei noastre, ci ea — cum se zice — extra muros vagatur. Ea eschide posibilitatea coexistenței terminilor contradictorii — ceea ce noi nu afirmăm — fără să încerce barem a arăta, că *înfăptuirea* terminului din chestiune ar fi o exigență impusă de firea noastră. Fataliștii aplică în mod abusiv legile inexorabile, necesare ale logicei dintre raporturile diferitelor noțiuni, la modul de purcedere al activității omenești. Este o trecere neiertată, din domeniul *gândirei* omenești la domeniul *lucrării* aceleiași omenimi.

Determiniștii deplasează chestia ce ne preocupă, folosindu-se de un nou paralogism, atunci când, pentru a arăta imposibilitatea existenței liberului arbitriu, se provoacă la principiul *identității*, pe care se bazează întreg edificiul științei și al gândirei omenești. Se știe, că principiul identității se formulează în modul următor: fiecare noțiune este egală cu sine însăși, sau: fiecare ființă este în fiecare moment ceea ce este. Aplicându-se acest principiu indubitabil sufletului omenesc, determiniștii, în frunte cu *La Mettrie*, afirmă, că chiar în virtutea acestuia e *necesar* ca omul să voească, să aleagă, să hotărească precis ceea ce în anumită ocasiune de *fapt* voește sau deliberează sau hotărește. Ei aici afirmă ceea ce ar trebui să demonstreze. Comit greșala numită în Logică „*petitio principii*” sau „*circulus in demonstrando*”. Noi nu tragem la îndoială principiul identității privitor la suflet și concedem bucuros, că sufletul este ceea ce este, și că, atunci când lucrează, aceasta o face în conformitate cu existența în care se află în momentul acela, și nici nu zicem, că sufletul, atunci când lucrează, ar trebui să-și schimbe ființa sa. Din toate

aceste însă nu urmează de loc — cum ar voi determinații — că omul nu e liber în acțiunile sale. Și aievea! E axiomă, că „operari sequitur esse“ că adecă fiecare ființă lucrează conform naturii sale. Omul însă e liber, deci el, în conformitate cu natura sa, nu poate lucra decât numai în mod liber. Și aserțiunea aceasta a noastră nu este gratuită, pentru că am dovedit cu alte argumente existența libertății omenești. Mai vârtos aserțiunea determinațiilor este nebazată, pornind dintr'o premisă gratuită — că, adecă, omul nu e liber — și, de aici ajung la o concluziune formalmente corectă, dar în fond nedreaptă, greșită. Ei presupun de incontestabil tocmai ceea ce ar trebui să documenteze. Se folosesc de rabulistică și sofisticărie pretențioasă, numai ca să dea o înfățișare științifică judecăților lor filozofice. Dau explicare arbitrară adevărilor granitice ale cunoștinței omenești, ca apoi să poată afirma, că noi retrograzii suntem, prin crezul și convingerea noastră filozofică, în flagrantă coliziune cu cele mai elementare și mai vădite rezultate ale științei adevărate. Principiul identității de loc nu slăbește teza noastră despre existența și natura libertății, ci din contră o întărește, o învederează, o ilustrează, arătându-ne armonia și regularitatea ce se desprinde în aceasta energie nobilă a ființei noastre. Ne arată, în puterea chiar a enunțiațiunii sale, că ființa rațională, aflându-se în anumite împrejurări determinate, deși lucrează la *fel* totdeauna și'n tot locul, aceasta n'o face silit, ci liber, urmând natura ființei sale, care este: liberă.

Acei adversării ai libertății omenești, ma chiar și unii apărători ai ei, cari s'au depărtat dela învățăturile genuine ale filozofiei tradiționale, cu deosebire după definițiunea libertății dată de Kant, neagă posibilitatea actului liber, pe motivul, că ar fi un efect fără cauză sau, din contră, afirmă, că libertatea ar fi o energie capabilă de a se determina cu dela sine putere în mod *absolut*, fără ca să aibă nevoie nici de mișcarea *primă*, fără să aibă nevoie de concursul unei forțe externe, pentru trecerea *inițială* dela potență în activitate. După Kant, libertatea e o facultate, care în virtutea unei spontaneități *absolute* e capabilă de o mișcare inițială, de o determinare, de o activitate. În acest caz, actul liber ar fi un fenomen, ce nu are antecedent, iar libertatea o energie, capabilă de a produce, cu dela sine putere, o serie nesfârșită de acțiuni. Să fie oare adevărat

că actul liber e un efect fără de cauză și că libertatea ar fi capabilă cu *dela sine* putere să treacă, din pură potență, ce e, în activitate? Nu. Sf. Thoma de Aquino cu profunditatea și claritatea lui obișnuită dă o *deslegare* foarte potrivită și exhaustivă chestiunii ce ne preocupă, în urma dificultăților ridicate de determiniștii timpului modern, cari nu fac altceva decât reeditează în cuvinte noi vechile erori ale antecesorilor lor. Cu privire la *primul* act al voinței, învățătura e aceasta: voința omului din firea sa, adică din orânduiala autorului *naturii*, e *determinată*, e mânată spre fericire, spre binele *universal*. Acțiunea inițială, prima mișcare o are deci *dela o cauză extrinsecă* — *dela Dumnezeu* — și aceasta în mod necesar, căci altcum începutul activității nu se *poate* explica. Pusă apoi odată în activitate, prin concursul cauzei externe privitor la bine în *general*, voința, cu *dela sine* putere, alege între diferitele bunuri *particulare*, cu *dela sine* putere, în urma spontaneității sale relative, deliberează privitor la diferitele mijloace socotite apte a o duce la *ajungerea* cutărui bine, cu *dela sine* putere, în urma spusei rațiunii, respinge unele acțiuni, cari i-se par nepotrivite țintei spre care nizește. (Cfr. S. Thomas I. II. qu. 9. a 6 ad 3). E cu totul altceva, să afirmi, că voința trece *dela* actul *prim* — care e dat din afară — la al doilea și *dela* acesta la al treilea, etc. cu *dela sine* putere, și altceva, a afirmă cu Kant puțința de a produce și *primul* act. În cazul nostru voința are o spontaneitate relativă, precum au toate ființele viețuitoare, iar în ipoteza lui Kant voința ar fi o energie complet *independentă* de acțiunea cauzei prime, ar fi o putere, care ar fi cauza totală, completă a acțiunii sale din toate punctele de vedere și sub orișice aspect. — Actul liber deci își are cauza sa și voința nu dă naștere *primului* act cu *dela sine* putere.

Acceptarea acestei explicațiuni, atât de fondată și conformă naturii noastre, ar scăpa pe mulți spiritualiști *dela* necesitatea de a *desprinde* în voința noastră puțința de a produce actul inițial, presupunere ce îi apropie — deși peste voința lor — de panteismul repudiat de mintea sănătoasă. Doctrina filozofiei tradiționale, și în chestiunea aceasta atât de subtilă, ține calea mijlocie și evită atât indeterminismul absolut kantian, cât și determinismul fataliștilor doctrinali. Impacă în singurul mod acceptabil, influința cauzei prime, cu spontaneitatea, autodeterminarea relativă a voinții, care privește

adecă alegerea și deliberarea referitor la bunurile particulare, contingente și prin urmare finite. Indagarea naturii influinței cauzei prime în actele noastre, mai ales, în cele libere, nu aparține chestiunii prezente. Aici numai s'a stabilit necesitatea acestei înriuriri. La tot cazul raportul între spontaneitatea relativă a voinței noastre este în deplin acord, în perfectă armonie și în conformitate, cu natura Ființei prime și a însușirilor ființei create. De unde apare, că preștiința divină întru nimic nu alterează desfășurarea spontană, liberă a anumitor acțiuni ale noastre. De altcum — în treacăt fie amintit și aici — chiar și dacă nu cuprindem *deplin* și în completă claritate raportul amintit, nimic nu ne împiedecă să acceptăm cea mai plausibilă explicație posibilă, care este dată *astăzi* de școala tradițională. Și aici, ca în alte multe chestiuni vitale de interes general, să ne îndestulăm cu puțină dar *sigură* lumină stabilită de eforturile gânditorilor aleși și să nu răsbunăm neputința de-a pătrunde toate până la fond, prin născocirea ipotezelor arbitrare, cari tind să nimicească și acel mic clementiu de siguranță, — ce cu multă osteneală s'a câștigat, — și să ne împingă în haosul cumplitei incertitudini și nu arareori la desperarea irațională, — fructul egoismului exaltat — ba chiar și la pierderea priceperii rostului ființei noastre. Chiar neputința această vădită a minții noastre servește de motiv — pentru ceice sincer caută adevărul — să-și îndrepte privirea sufletului lor sbuciumat spre alte orizonturi, mai senine, mai îmbucurătoare, adecă spre învățăturile primite ca descoperite de Inteligența supremă, de însuș Dumnezeu. Și atunci, din depozitul nespus de bogat al *credinței* revelate, vor putea scoate multe și acceptabile dovezi pentru lămurirea negurei ce le apasă mințile, pentru liniștirea sbuciumărilor nobile și vor câștiga negreșit speranța alinătoare, că va veni și timpul, când vom vedea *ceea ce este așa cum este*, când va fi ziuă veșnică în mințile noastre și vom fi deplin mântuiți de torturile nenumăratelor continuu. De altcum acesta trebuie să fie *scopul* încercărilor de a pricepe cauza lucrurilor că, adecă, să ne conducă la primirea cu sinceritate a învățăturilor revelate. Filozofia trebuie să ne ducă la respectarea *credinței*, trebuie să aplaneze conflictele artificiale suscite și propovăduite cu atâta emfază de cătră *acea*, cari nu-și iau osteneală să aprofundeze *pe nici una*.

Adversarii libertății omenești, determiniștii nu se dau învinși. Ei recurg la toate mijloacele, ca să arete insubsistența tezei noastre. Ne urnesc noi și noi dificultăți, împrejurare, ce nouă ne dă posibilitatea să clarificăm tot mai înadins aserțiunea, că: omul este liber. Așa, se provoacă la principiul *rațiunii suficiente*, care este în adevăr fundamentul gândirii omenești, este adecă o însușire înăscută a spiritului omenesc, cu ajutorul căruia putem stabili cu certitudine raporturile dintre diferitele manifestuni ale activității omenești. Ei afirmă, că libertatea omenească ar fi în vădită contradicere cu acest punct de mănecare al gândirii omenești, ca să ajungă apoi la concluziunea, că libertatea, așa cum noi o concepem, este imposibilă. Principiul rațiunii suficiente e mai extins decât principiul cauzalității, pentru că el se referă la toate rațiunile posibile ale unui lucru, atât extrinsece cât și intrinsece, pe când principiul cauzalității cuprinde numai rațiunile extrinsece, cauza fiind ceva extrinsec, în raport cu efectul. Pentru aceea principiul cauzalității se aplică numai la ființele a căror existență a *avut început*. Ființei fără de început nu i se poate căuta cauza, chiar din pricina, că n'o are afară de sine, ci ei i se asignează numai *rațiunea suficientă* a existenței sale. Chiar de aceea, fiecare cauză e și principiu, nu însă și invers. Noi am spus, că *liberul arbitriu nu-i altceva decât o putere electivă, adecă capabilă de-a alege după plac între diferite posibilități*. Și chiar din cauza aceasta pretind determiniștii, că ea e în contra principiului rațiunii suficiente și prin urmare e posibilă. Pentru că — zic ei — ce facultate e aceea, care aflându-se între condițiuni *identice* poate produce efecte *contrare*? Ar urma, că ar fi posibil să existe o acțiune fără rațiune suficientă? Dar, dacă nu este rațiune suficientă să lucrezi în un anumit fel, e vădit, că nici nu poți lucra, iar dacă există vre'o una, e evident, că nu poți lucra altcum. Cum să se înțeleagă dar posibilitatea acțiunilor diverse, ba chiar contrare, când te afli în condițiuni, nu analoage, ci perfect identice? Acest lucru este absurditate, pentru că e direct contrar fundamentului gândirii omenești, contrar principiului rațiunii suficiente! Recunoaștem, că dificultatea e abilă și la aparență de o logică stringentă, inesorabilă. La prima vedere s'ar părea, că de fapt ar fi o imposibilitate acceptarea libertății în sensul dat de noi, fiindcă am avea o lucrare fără rațiune suficientă.

Noroc însă, că și dificultatea aceasta e chimerică, fiind și obiecțiunea propusă un simplu sofism, născut din lipsa de-a considera în genuina lor accepțiune terminii aserțiunii noastre.

În contra obiecțiunii aduse, noi suntem convinși, că principiul rațiunii suficiente, în loc să fie contra propozițiunii stabilite de noi privitor la natura liberului arbitriu, el o întărește, o susține și mai vărtos o confirmă. Și aieva! Libertatea voinței nu consistă — precum nê impută determiniștii — în posibilitatea de-a lucra fără rațiune sufficientă, ci ea residă în potența indefinită a rațiunii omenești de a concepe neîncetat motive noi, contrare sau indiferente, în așa chip, că e capabilă pururea de-a lucra în mod divers. În considerarea motivelor nu există pentru inteligența punct stabil, fix, determinat și chiar de aici urmează și posibilitatea voinței, de-a lucra în mod diferit. Nu sunt posibile condițiuni identice privitor la voință, din pricina quasi-infinității motivelor propuse de inteligență. E știut doară, că precum voința e determinată exclusiv numai de binele general, universal — și prin urmare numai în raport cu acesta este fixă — chiar așa și inteligența e determinată în mod necesar numai de adevărurile *prime*, evidente — și prin urmare numai în raport cu aceste este fixă și stabilă, nu însă, nici decum, privitor la raporturile și efectele ce urmează a se desprinde din adevărurile acele fundamentale. Chiar faptului acestuia precis este a se atribui diversitatea părerilor referitor la nenumăratele chestiuni importante. Este o ipoteză gratuită deci afirmațiunea determiniștilor, că voința s'ar putea afla în condițiuni perfect identice la considerarea motivelor, dintre cari trebuie să aleagă. Chiar dacă s'ar verifica presupunerea aceasta, nici atunci n'ar urma, că voința ar alege fără rațiune sufficientă, din motivul, că inteligența e capabilă să-i subministreze noue și noue înfățișări ale aceluiași motiv. Principiul rațiunii suficiente în tot cazul este mântuit și voința în oricare eventualitate lucrează conform exigenței aceluia principiu. Cauza adevărată a libertății noastre — în sensul explicat — este inteligența, care fără odihnă tinde spre ideal și, fiind acesta infinit, chiar de aceea respinge cu atâta ușurătate bunurile create, desprinzând în ele atâta imperfecțiune și atâta depărtare dela ținta spre care se nizește din firea sa. Iată adevărata explicare a împrejurării,

că voința între condițiuni, identice, la aparință, săvârșește lucrări contrare.

Din cele expuse reiese, că determiniștii înzădar recurg la principiile fundamentale ale metafizicei, ca să distrugă faptul existenței liberului arbitriu, căci chiar din analizarea dificultăților propuse rezultă clar, pe lângă adevărul incontestabil al existenței lui, și dilucidarea și clarificarea a înșasă *naturei* lui.

Dr. Augustin Tatar.

Insemnări.

„Tendențele imperialiste“ ale Papilor, în lumina adevăratei istorii.

Intr'o anumită epocă istorică — să zicem: în veacul de mijloc — un eveniment singuratic, o apariție oare-care, de ori ce natură, trebuie să fie judecată și apreciată totdeauna în legătură cu factorii istorici, cari au determinat-o, în connex cu ideile și curentele dominante, sociale, religioase, economice etc. Pentru a avea o icoană corespunzătoare realității lucrurilor este necesar a ținea seamă de întreg fondul istoric contemporan, de așa numita perspectivă istorică. Un eveniment așezat într'un milieu fals este un anahronism, este un *torso*!

Atitudinea papilor și a altor reprezentanți ai bisericii catolice în decursul veacului de mijloc se poate înțelege deplin numai în lumina dezvoltării istorice a statelor, a culturii, a dreptului public, a vieții religioase din acel timp. — Cel ce face altfel, dovedește ori că îi lipsesc calitățile și cunoștințele istorice, ori că îi lipsește dragostea de adevăr istoric: sinceritatea!

Care este deci adevărul în cestiunea „tendențelor imperialiste“ ale Papilor din veacul de mijloc, despre cari face atâta vorbă un „istoric“ al nostru, în legătură cu cestiunea Concordatului?

Este constatat și recunoscut că între biserică și Stat în cursul veacului de mijloc s'a dezvoltat un astfel de raport, care a fost hotărîtor, veacuri de-arîndul, pentru dezvoltarea întregii vieți a națiunilor apusene, și pe care noi cei de astăzi îl putem înțelege numai în lumina istoriei aceluia timp.

Poziția centrală ce o ocupă Biserica, în fruntea ei cu Pontificele roman — „mreața de fier în care au fost robite

popoarele Europei apusene, până în secolul al XVI-lea", cum spune istoricianul nostru — a fost rezultatul unui *proces curat istoric*. Biserica a încreștinat aceste popoare, clerul și școlile bisericilor și ale mănăstirilor au fost singurii purtători ai culturii omenești — în acele vremi de sălbătăcire a moravurilor și de resturnare a lumii vechi romane. Din nizuința de a face ordine în haosul rămas pe urma migrațiunii popoarelor, din nizuința de a imprima tuturor instituțiilor statului caracterul legii morale creștine, din nizuința de a face doctrina creștină normă de viață a indivizilor, ca și a popoarelor și statelor singuratice, va să zică dintr'o tendință, direct, *religioasă și socială* — nici de cum imperialistă, cum spune d-l Lupaș — s'a desvoltat, pe încetul și în chip logic, raportul acela strâns dintre viața religioasă și viața politică și de stat, raportul dintre biserică, al cărei cap era Papa dela Roma, și dintre statele singuratice, mai bine zis: dintre *familia* creștină de state, raport care se poate concretiza în cuvintele: Papa, supremul cap al bisericii, povățuitorul pus de Dumnezeu al credincioșilor și, în acelaș timp: supremul paznic și apărător al dreptului și al dreptății, pentru indivizi, ca și pentru popoare!

Firește, în aceasta din urmă calitate, Papii, și mai ales organele lor, nu s'au bucurat de — „nesmântnicie“ și istoria — și cea mai catolică! — recunoaște greșeli regretabile de amănunte, cari însă nu sunt în stare să întunece *aureola de lumină*, cu care este îmbrăcat catolicismul și papalitatea veacului de mijloc: înalta desvoltare culturală și artistică, clădită pe temelia unicei concepții de viață, a celei adevărate și în sine desăvârșite, carea este a creștinismului, desvoltare culturală, științifică, artistică, clădită pe un teren deplin sănătos, lipsit de miasmele despotismului, ale anarhiei intelectuale și politice, ori ale libertinagiului și corupțiunii morale. Aceasta desvoltare culturală este *temelia* forței sufletești de carea dispun și astăzi națiunile apusene, față cu națiunile tuturor celorlalte continente!

In schimb, în răsărit biserică — și aci are dreptate d-l Lupaș! — „s'a știut acomoda pretutindeni împrejurărilor politice“, cu alt cuvânt, s'a știut acomoda tuturor *capriciilor* stăpânirii civile și de aceea cesaropapismul a și dus-o, foarte de grabă, la o — *supunere* întru toate sub omnipotența împăraților bizantini, și așa pe încetul aceasta biserică și-a pierdut conștiința che-

mării și a misiunii sale între oameni, conștiința universalității, a „*catolicității*“ sale, s'a făcut biserică „*sobornică*“, „*națională*“, „*autocefală*“ și mai pre sus de toate — la noi Români: „*pravoslavnică!*“ — o instituție de — ocazii, de paradă, cu așa de puțină influință asupra sufletelor și asupra culturii omenești!

E de prisos să întrebăm, dacă Domnul profesor Lupaș, care este totodată preot și protopop al acelei biserici, și-a dat vre-odată samă despre aceasta profundă deosebire de concepții a celor două biserici: catolică și ortodoxă, asupra misiunii ce o are creștinismul întemeiat de Isus Hristos! (x.)

*

Taine, Leibnitz, Voltaire și „tendențele imperialiste“ ale Papilor. În mersul de idei al „*Insemnării*“ anterioare, găsim următoarele concluziuni a 3 mari scriitori, cari credem că sunt mai pe sus de orice suspțiune.

Istoricul *Taine*, în încheerea capitolului despre activitatea bisericii în mijlocul națiunilor germane și romanice, din restimpul veacului VI—XIII, are următoarea observare:

„Să nu credem, că omul poate fi recunoscător într'o direcție falșă și că el își oferă darurile sale fără de un temei adevărat; pentrucă, spre a o face aceasta, este prea egoist și prea invidios. Ori cari ar fi instituțiile bisericești ori lumești, oricare ar fi clerul — contimporanii, cari 40 de generațiuni i-au urmărit activitatea și conduita, nu sunt judecători răi: voința și bunurile lor și le pun la dispoziția clerului numai în măsura serviciilor ce îi le-a prestat acest cler, și deplinătatea devotamentului lor este măsura pentru *nemăsuratele binefaceri primite*. (Le origines de la France contemporaine, L'ancien régime p. 9, cit. la Esser-Mausbach, Religion, Christentum, Kirche 1913, vol. III p. 93).

Să ascultăm și pe *Leibnitz* (op. in. 4^a t. IV part. III p. 401, cit. la Girodon, Exposé de la doctrine catholique, Paris 1898 p. 105).

„Argumentele lui Bellarmin, cari, pornind dela jurisdicția ce Papii o deprind asupra părții spirituale, concludază că ei au o jurisdicție cel puțin indirectă și asupra vremelnicului, nu s'au părut de desprețuit nici chiar lui Hobbes. Și puțin importantă aci că Papa ar fi avut acest primat din drept divin ori din drept uman câtă vreme se știe că în Occident a deprins

în decursul atâtor secole o putere de sigur foarte extinsă, cu consentimentul și spre mulțămirea universală. Sunt chiar și între protestanți mulți oameni celebri (între ei însuși învățatul Leibnitz!) cari au crezut, că s'ar putea lăsa acest drept Papei și că el ar fi spre folosul Bisericii, dacă s'ar șterge câteva abuzuri!"

Tot așa scrie și puțin catolicul *Voltaire* (*Essai sur les mœurs* t. II cap. LX, cit. ibidem). „Interesul neamului omenesc cere un frâu, care să rețină pe suverani și care să pună la adăpost viața popoarelor: acest frâu al religiunii ar putea să fie, printr'o convențiune universală, în mâinile Papilor. Acești primi arhierei, neamestecându-se în certele vremelnice, decât pentru a le împăciui, avertizând pe regi și popoare la la datorințele lor, desaprobând fărădelegile lor, rezervând a furisenia pentru atentatele mari, ar fi fost considerați, ca icoane ale lui Dumnezeu pe pământ. Oamenii însă sunt reduși a nu avea pentru apărarea lor decât legile și moravurile țării lor, legi adese disprețrite, moravuri, adese, stricate“.

Cronică.

Cetitorii noștri înțeleg pentruce acest număr se preocupă, mai mult decât am dorî, de anumite discuții actuale. Nu din dărința și din plăcerea de a polemiza, ci din interes de adevăr și de lumină.

Ceeace vedem petrecându-se în jurul nostru, ne impune să constatăm, că „tendențele agresive“ vin iarăș, ca întotdeauna, din partea acelorora, cari tocmai prin aceasta își desvălesc egoismul strâmt și orizontul restrâns, și dovedesc de nou că rostul de a fi al bisericii lor stă în — negațiune, în recriminări asupra trecutului și nici de cum, ori, prea de tot puțin, în munca pozitivă spre progresul, spre desăvârșirea sufletească și culturală a acestui neam! (C. C.)

*

Cronică bisericească. *Biserica unită* se pregătește pentru două *sinoade eparhiale*: sinodul arhidiecezei, convocat pe 22 Iunie, și al Lugojului, pe 17 Maiu. Problemele actuale sunt multe: *sucrescența clerului*, cauza cântăreților dela biserici, școlile și învățătorii confesionali, revizuire de regulamente etc.

*

În restimp, *districtele protopopești* își țin *adunările lor* de primăvară. Din rapoartele de pretutindeni ce ne sosesc și noue, constatăm hotărîrea neclintită a preoțimii noastre, de a se afirma ca atare, — protestând împotriva încercărilor de proselitism, ce se fac din cealaltă tabără confesională, protestând împotriva încercărilor de ponegrire a bisericii noastre etc.

Mărturisim, că suntem mândri de tonul *demn* și, în aceeaș vreme, *rezolut* al preoțimii noastre, carea este conștie de meritele ei din trecut și de înalta chemare a viitorului.

Spațiul nu ne îngăduie să publicăm per extensum hotărîrile singuraticelor sinoade protopopești; se va găsi însă chipul, ca glasul lor să se audă unde trebuie!

*

Misiunile populare, întrerupte prin lungul războiu, aproape cu totul, reîncep, cu toate consecințele lor bune și binefăcătoare. „Unirea“ noastră dă seamă mai amănunțită, număr de număr, despre satele unde se țin și despre oamenii, cari ostesc în această cale a Domnului.

*

Un circular arhidiecezan dispune *ținerea deschisă a bisericilor peste zi*, după cum o vedem în întreg Apusul. Dispoziția este de toată actualitatea și un pas înainte spre progresul sufletesc.

*

Din rapoartele publicate în gazete privitor la depunerea *jurământului episcopilor străini*, se remarcă în gazeta „Satu-mare“ tonul demn și alocuția creștinească a prefectului Băltescu, rostită cu prilejul jurământului P. S. episcopului Dr. Boromisza, făcut în catedrala rom.-cat. din Satu-Mare.

Înțelegere armonioasă și conviețuire frățească încep prin — respectul reciproc.

*

În *Biserica ortodoxă* încreștăm: *sesiunea extraordinară a sf. Sinod.* „Organizația unitară a bisericii ortodoxe române“ s'a poticnit dela primul pas. Chestiunea trebuie discutată și cernută încă, în cadrele organizațiilor vechi. — Alegeri de episcopi și arhieriei — despre unii aleși se spun lucruri bune —, proiectul înființării unui episcopat militar și a sistemizării po-

sturilor de preoți militari stabili, proiectul de înființare de facultăți teologice la Cluj și la Chișinău etc.

Dincoace, la noi, avu loc la Sibiiu *Congresul „biblic“*, al Asociației preoților. Raport complet încă nu a apărut în „Telegraful român“. Poate vom avea ceva de încrestat pe alt număr al nostru! (x.)

Cărți, reviste, ziare.

Biblioteca „Astra“ Nr. 1. Sextil Pușcariu, Istoria literaturii române. Epoca veche. Vol. I. (Cu 61 de ilustrații). Sibiiu. Editura „Asociațiunii“ 1921. Format 8° mare, pagini 217. Prețul 25 Lei.

„Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român“ vrea să nu-și desmintă numele frumos ce-l poartă. Pe lângă vechea sa revistă „Transilvania“ și pe lângă „Biblioteca poporală a Asociațiunii“, îmbogățită în timpul din urmă cu numeri noi (Nr. 92 Satul meu, un sat din Ardeal de Ioan Georgescu; Nr. 93. Din popor de Petrea Dascălul; Nr. 94. Povestiri de Ion Agârbiceanu; Nr. 95. Calendarul Asociațiunii pe 1921), pornește acum, sub auspicii foarte bune, o nouă publicațiune, retipărire din revista „Transilvania“: Biblioteca „Astra“, al cărei întâiu număr este istoria literaturii noastre vechi de Sextil Pușcariu, profesor universitar în Cluj, membru al Academiei Române.

Am așteptat de mult aparițiunea acestei lucrări importante. Ea a atras atențiunea marelui public cetitor îndată după publicarea celor dintâi capitole ale ei, în anii 1914 și 1915 ai revistei „Transilvania“. Survenind marile evenimente războinice, publicarea s'a întrerupt până în anul trecut, când apoi s'a continuat și terminat.

Acum, când o avem, în sfârșit, în mână, ea e vrednică nu numai de lunga noastră așteptare, ci și de toată admirațiunea sufletelor noastre. Ca formă și fond, de o potrivă. Mai rar o publicațiune tipărită cu atâta îngrijire. O învăltoare artistică ce reprezintă un arc de triumf, având gravate pe frontispiciu portretul lui Andreiu Șaguna, cel dintâiu președinte al „Asociațiunii“, la mijloc, al lui Timoteiu Cipariu, cel dintâiu vicepreședinte al ei, la dreapta, și al lui George Barițiu, cel dintâiu secretar, la stânga. Hârtia de lux pe care

a apărut lucrarea, împreună cu cele 61 de ilustrațiuni ce le are, o face să fie un adevărat album. Aceste ilustrațiuni au importanță deosebită mai ales astăzi, când atâția profesori și școli nouă nu și-au putut procura Bibliografia românească veche, Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețan și atâtea alte edițiuni de monumente vechi de limbă și literatură românească. Cartea aceasta, în parte, înlocuiește edițiuni de texte vechi prin facsimilele minunate, cu care e împodobită. Tiparul încă e la înălțime. O tablă de materii și de ilustrațiuni, precum și un indice de nume și titluri de opere ușurează cercetarea acestei cărți.

Atât despre *calități de formă* ale acestei cărți. Am stăruit ceva mai mult, ca de obicei, asupra lor, fiindcă astăzi sunt așa de rare la publicațiunile românești. Ele fac cinste atât autorului, cât și mai ales editorului.

Fondul încă nu e mai pre jos de forma aceasta strălucită.

Deși autorul, precum însuș ne spune în prefață, n'a putut revizul manuscrisul decât dela coala 9 înainte, primele opt coale fiind tipărite deja la izbucnirea războiului, totuș a ținut seamă în aceste coale din urmă, și mai ales în Bibliografia adaosă la sfârșit, și de rezultatele științifice mai nouă, chiar și de cele obținute în timpul războiului european. E de neprețuit această Bibliografie, care încheie expunerile istorice ale autorului. Ea nu numai că arată izvoarele istoriei noastre literare, ci ne înfățișează și valoarea lor. Sub raportul acesta, ea va face excelente servicii profesorilor, studenților universitari și tuturor celor ce vreau să aibă o îndrumare corectă pe tărâmul istoriei literare vechi. Câtă deosebire, în privința aceasta și în atâtea altele, între d-l Sextil Pușcariu care și redactează scrierile cu atâta îngrijire, revizuiind și îndreptând mereu textul, conform rezultatelor științifice mai nouă, și între alții cari cred că-și pot publica, după decenii, fără nici o schimbare lucrările lor științifice!

Ceeace ne surprinde foarte plăcut, îndată la introducere, este împărțirea clară a istoriei literaturii române. Face mult o împărțire bună. Ea îți dă o înfățișare armonică de total. Istoria literaturii române, publicată de d-l Gh. Adamescu în Biblioteca pentru toți, suferă între altele de acest cusur însemnat. Cetind-o, te zăpăcești. Nu vezi pădurea de arbori. Nu în zadar ziceau și cei vechi: „Qui bene distinguit, bene docet“. Autorul distinge trei epoci mari; *epoca veche*, dela

începuturile literaturii noastre până la școala ardeleană latinistă (Clain, Șincai, Maior) creată prin unirea religioasă a Românilor cu Roma la 1700; *epoca nouă*, dela apariția acestei școli și până la unirea celor două principate (1859), când apoi începe *epoca modernă* a istoriei literaturii noastre. Nu se poate admite nici împărțirea istoriei literare după influențele străine, fiindcă acestea determină uneori direcțiunea curentelor literare, dar ele nu le pot da nici o dezvoltare. — dezvoltarea unei literaturi având să urmeze din sine.

La claritatea aceasta a împărțirii se adaugă claritatea și eleganța expunerii. Autorul nu ne dă o lucrare savantă, cu liste bibliografice bogate, cu multe amănunte biografice, cu urmărirea atentă a curentelor de care se resimte un scriitor sau altul, ci ne dă cursurile sale populare, ținute nu studenților universitari cu mult mai bine pregătiți decât să aibă nevoie de ele, ci marelui public din Cernăuți în anul 1911. Calitatea aceasta e deosebit de prețioasă, fiindcă cursurile sau conferințele acestea populare, libere de orice aparat greoiu, dau o icoană mai limpede a diferitelor personalități și curente literare.

În expunerile sale autorul se întemeiază mai mult pe cercetările d-lui *N. Iorga*, căruii îi și închină cartea, în semn de prietenie și admirație. Ține însă seamă și de rezultatele științifice obținute de alții, grupându-le și apreciându-le foarte interesant.

Face cinste deosebită autorului, și în general științei românești, punctul de vedere înalt, *cu adevărat european*, din care privește evoluția noastră culturală și literară. El își dă seamă împreună cu regretatul I. Bogdan, că astăzi am trecut de stadiul romantic al patriotismului rău înțeles, „care credea că educația noastră națională trebuie bazată pe neadevăruri sau reticențe”. De aceea nu ne surprinde, din contră ne cade așa de bine sinceritatea, cu care arată autorul în capitolul „Înainte de întâia carte românească” nu numai dezastrul influenței slavone asupra dezvoltării sufletului românesc, ci și sterilitatea culturală a bisericii ortodoxe peste tot. În câte pagini strălucite arată autorul superioritatea bisericii catolice, care „înțelegând glasul vremii, în marile ei aspirațiuni de cucerire și mărire, a știut să pună în serviciile sale noul avânt, și în locul de a ridică stavilă în calea lor, ea a promovat talentele originale ce apăreau în mediul atât de prielnic

al Italiei, bogată în centre de cultură". Apoi arată, rând pe rând, cum s'a dezvoltat de frumos și de liber pictura apuseană, în deosebi în epoca renașterii, pe când în orient a rămas împietrită în vechile ei forme bizantine; ce dezvoltare admirabilă a luat sculptura, care încă a fost admisă în serviciul bisericii catolice, pe când biserica orientală, ținând morțiș la litera rău înțeleasă a Scripturii „să nu-ți faci chip cioplit, ca să te închini lui", a exclus acest domeniu de manifestare al sufletului omenesc; muzica încă și-a făcut evoluția ei cea mai frumoasă „tot în biserica catolică, care a știut să împace în toate vremile canoanele cu spiritul timpului", precum zice autorul, care mai remarcă, cu perfectă dreptate, că însăși opera și drama modernă s'au dezvoltat din cultul bisericesc al catolicilor. În orient, dimpotrivă, totul a degenerat în convenționalism, „tipicul devenind aici tipic". Numai arhitectura a prosperat și în orient, în urmare și la noi. Aceasta însă, nu datorită bisericii, ci munificenței proverbiale a voevozilor și boierilor români de pe vremuri, cari au creiat, după gustul și trebuințele lor, așa zicând un stil românesc în arhitectură. — Ca o confirmare a celor spuse de autor ar mai trebui adaos, că biserica catolică a știut să pună chiar și arta dansului în serviciul ei religios. Astfel în Joia verde a fiecărui an („Festum Corporis", una din cele mai mari sărbători ale bisericii catolice), la procesiunea solemnă euharistică din Toledo (Spania), câteva părechi tinere execută dansuri de o deosebită însemnătate simbolică.

După aceste antecedente nu ne mai uimește aserțiunea repetată a autorului, că ori de câte ori cultura noastră ia o direcție națională, totdeauna descoperim la temelie ei o influență apuseană. Și expunerile sale istorice-literare dovedesc în de ajuns lucrul acesta. Husitismului se datoresc cele dintâi traduceri românești ale Sfintei Scripturi; influenței polone se datoresc cele mai multe și mai frumoase cronice românești (Ureche și Costăneștii): și tot unei influențe apusene, *atingerii cu Roma*, prin unirea religioasă încheiată cu Sfântul Scaun în anul 1700, se datorește renașterea noastră națională ca popor latin, aici în răsărit.

Dar nu putem stărui mai mult asupra acestor lucruri, fiindcă aceasta ar însemna să repetăm ceea ce cu atâta artă și știință a expus deja d-l Sextil Pușcariu. Mai subliniem numai importanța bine meritată, pe care D-Sa o atribuie în

istoria literaturii noastre vechi venerabilei figuri a lui Neagoe Basarab, ctitorul Mănăstirii Argeşului şi cel dintâiu mare literat pe tronul românesc. Scrierea acestuia „Invăţături ale bunului şi credinciosului Domn al Ţării româneşti, Neagoe Basarab Voevod, către fiul său Teodosie Voevod „este incomparabilă în literatura slavă veche. Cetind frumosul capitol scris de d-l Puşcariu asupra lui Neagoe Basarab, îţi vine în-voluntar în minte cuvântul regretatului cardinal *Vives y Tuto*: „Spuneam totdeauna că Românii sunt aristocraţia bisericilor orientale“. Ducevo sempre che i Rumeni sono l'aristocrazia, delle Chiese Orientali). Ce-ar fi fost în stare să creze acest nobil suflet românesc, dacă ar fi avut parte de o altă povăţuire şi îngrijire spirituală! — Dar şi celealalte capitole sunt frumoase şi se cetesc cu multă plăcere, de pildă cel despre Ion Neculce, cel despre Dimitrie Cantemir ş. a.

Dacă mai avem ceva de dorit, este să putem saluta în curând apariţiunea volúmului II şi III al acestei Istorii a literaturii române în aceeaşi Bibliotecă „Astra“, care porneşte așa de frumos cu numărul de faţă.

Xaver.

*

De Dr. Zenovie Păclişanu publică în Foiţa „Unirii“ noastre, Nr. 16 1921, în text original şi în traducere, trei scrisori de ale lui Petru Maior adresate, la diferite vriste, congregaţiei de Propaganda fide la Roma. Sunt trei raporte anuale trimise, conform obligamentului ce şi-l iau toţi foştii elevi ai colegiului Propagandei, despre situaţia sa personală.

Conţinutul lor este de natură să distrugă odată pentru totdeauna „legenda atât de plăcută anumitor cercuri, cari — vorba Dlui Dr. Păclişanu — cearcă să-şi facă o glorie din dovedirea „neunirii“ celor trei mari scriitori ardeleni dela sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui următor: Clain, Şincai şi Petru Maior“.

În cele trei scrisori, una din 1780, alta din 1808 şi a treia din 1816, Petru Maior îşi descrie silinţele sale puse cu graiul cât şi cu scrisul, de a aduce pe „schismatici“ la s. Unire, neîncetând „a propaga credinţa catolică“, „a colabora la creşterea sfintei Uniri“, aducând „dela schismă în sinul maicei biserici Romano-catolice, afară de mai multe suflete singurate, câteva parohii întregi“.

Iară vlădicului seu I. Bobb, acelaș Petru Maior îi socotește ca o grea vină, că „nici o nevoință spre adăugirea Unirei nu a pus, decât că a ieșit odată fără rod în pământul Făgărașului. Ba necum să întoarcă pe alții la Unire, ci și ai lui poporeni, fiind el paroh-protopop în Maros-Vasarhely, s'au făcut neuniți...”

Credem, că amănuntele aceste nu vor fi reproduse în broșura dela Sibiu „Petru Maior și — Unirea“, care se va trimite — conform hotărîrii „Congresului biblic“ de acolo — între alții, și tuturor preoților greco-catolici! (v.)

Am primit la redacție:

Ilie Marin, La răspântii, câteva întrebări conștiinței, Sibiu 1921. Prețul 6 Lei.

Dr. H. P. Petrescu, Viața intelectuală românească în orașele din Ardeal, conferință, Brașov 1914.

Ilie Marin, Faust și Aviatorul. Sibiu, 4 lei.

N. C. Săruleanu: Scrisoare deschisă adresată P. Sf. Sale Arhiepiscopului și Mitropolitului Ungro-Vlachiei, tuturor celorlalți episcopi, protoierei, preoți și diaconi din vechiul regat al României. Ploiești, prețul 3 lei.

M. Theodorian-Carada: Din frământările trecutului, București, ee. Gutenberg 280 pag., prețul 20 lei.

I. Remer-Anselm, Despre calendarele creștine și unificarea lor, București, Steinberg, prețul 3 lei.

Convorbiri literare, Nri 2—3, director S. Mehedinți.

Lamura Nr. 6, director I. A. Bratescu-Voinești.

Vom reveni asupra unora!